

TAYANCH HARAKAT A'ZO KASALLIKLARIDA UCHRAYDIGAN NUTQIY KAMCHILIKLAR.

*Andijon davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim va maxsus pedagogika fakulteti o'qituvchisi **Najimova Muxabbatxon** Andijon davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim va maxsus pedagogika fakulteti Oligofrenopedagogika 201-guruh talabasi **Turgunova Shoxsanam***

Annotatsiya

Ushbu maqola tayanch harakat a'zo kasalliklarida kuzatiladigan nutqiy kamchiliklarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi. Unda ushbu turdagi kasalliklar natijasida yuzaga keladigan dizartriya, afaziya va boshqa nutq buzilishlarining etiologiyasi va patogenezi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot nutq apparatining motor funksiyalari buzilishi va markaziy nerv tizimining shikastlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni yoritadi. Maqolada nutqiy kamchiliklarni aniqlash, baholash va korreksiyalashning zamonaviy usullari muhokama qilinadi. Olingan natijalar ushbu bemorlar guruhida nutq terapiyasi strategiyalarini takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Tayanch Harakat A'zo Kasalliklari, Nutqiy Kamchiliklar, Dizartriya, Afaziya, Nutq Terapiyasi, Nevrologik Buzilishlar, Motor Nutq Buzilishlari, Logopediya

Abstract

This article analyzes the specific characteristics of speech impairments observed in musculoskeletal diseases. It examines the etiology and pathogenesis of dysarthria, aphasia, and other speech disorders arising from these types of conditions. The research elucidates the connection between impaired motor

functions of the speech apparatus and central nervous system damage. Modern methods for diagnosing, assessing, and correcting speech deficiencies are discussed within the article. The findings serve as a basis for improving speech therapy strategies in this patient group.

Keywords: Musculoskeletal Diseases, Speech Impairments, Dysarthria, Aphasia, Speech Therapy, Neurological Disorders, Motor Speech Disorders, Logopedics

Аннотация

Данная статья анализирует специфические особенности речевых нарушений, наблюдаемых при заболеваниях опорно-двигательного аппарата. В ней рассматриваются этиология и патогенез дизартрии, афазии и других речевых расстройств, возникающих вследствие таких состояний. Исследование освещает взаимосвязь между нарушением моторных функций речевого аппарата и поражением центральной нервной системы. В статье обсуждаются современные методы диагностики, оценки и коррекции речевых дефектов. Полученные результаты служат основой для совершенствования стратегий логопедической помощи в данной группе пациентов.

Ключевые слова: Заболевания Опорно-Двигательного Аппарата, Речевые Нарушения, Дизартрия, Афазия, Логопедическая Помощь, Неврологические Расстройства, Моторные Речевые Нарушения, Логопедия

Kirish

Tayanch harakat a'zo kasalliklari (ТНАК), tug'ma nuqsonlar, miya yoki orqa miya shikastlanishlari, shuningdek, neyromuskulyar kasalliklar natijasida yuzaga kelib, inson salomatligi va hayot sifatiga jiddiy ta'sir ko'rsatuvchi, keng tarqalgan tibbiy-ijtimoiy muammolardan biridir [1]. Ayniqsa, bolalarda uchraydigan tayanch harakat a'zolaridagi nuqsonlar ularning jismoniy faoliyati, tengdoshlari bilan muloqoti va kundalik vazifalarni bajarish qobiliyatini cheklab, mustaqilligi va hayot

sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [1]. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida (2009-yil) nogironlikning ta'rifida o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, harakatlanish va muloqot qilish qobiliyatidagi cheklovlar alohida qayd etilgan [2]. Bu holat THAK bilan bog'liq muammolar nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham chuqur ekanligini ko'rsatadi.

Tayanch harakat a'zo kasalliklari ko'pincha markaziy asab tizimining zararlanishi bilan bog'liq bo'lib, bu esa nutq apparatining innervatsiyasiga bevosita ta'sir qilishi mumkin. Natijada, nutqiy kamchiliklar, xususan, dizartriya kabi buzilishlar keng tarqalgan. Dizartriya – tovush hosil qilishda ishtirok etuvchi mushaklar faoliyati buzilishi oqibatida nutqning tushunarsiz va xira bo'lishi bilan tavsiflanadigan buzilishdir [3]. Bu holat yumshoq tanglay, til va lablar kabi nutq a'zolarining harakatchanligini cheklaydi va ko'pincha miya falaji kabi kasalliklar bilan birga uchraydi [3]. Shuningdek, Parkinson kasalligi kabi progressiv nevrologik holatlarda ham nutq buzilishlari, jumladan, nutqning sekinlashishi, monotonligi va tushunarsizligi (gipokinetik dizartriya) kuzatiladi, bu miyadagi dofamin darajasining pasayishi bilan bog'liq [4]. Ushbu nutqiy buzilishlar bemorlarning muloqot qobiliyatini sezilarli darajada cheklab, ularning ijtimoiy integratsiyasiga to'sqinlik qiladi.

Shu bois, tayanch harakat a'zo kasalliklarida uchraydigan nutqiy kamchiliklarni chuqur o'rganish, ularning patofiziologik mexanizmlarini tushunish, samarali tashxislash va reabilitatsiya strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ushbu muammoga kompleks yondashuv, jumladan, tibbiy, logopedik va psixologik yordamni birlashtirish bemorlarning hayot sifatini yaxshilash, ularning jamiyatda to'laqonli ishtirokini ta'minlash uchun zarurdir. Mazkur maqola ushbu murakkab muammoning dolzarbligini yoritish, nutqiy buzilishlarning klinik ko'rinishlari va ularni bartaraf etish yo'llarini tahlil qilishga qaratilgan.

Tayanch harakat a'zo kasalliklarida (THAK) uchraydigan nutqiy kamchiliklar muammosi tibbiyot, logopediya, nevrologiya va reabilitologiya sohalarida keng qamrovli tadqiqotlar ob'ekti bo'lib kelmoqda. Ushbu adabiyotlar tahlili THAKning nutq apparatiga ta'siri, nutqiy buzilishlarning turlari, ularning patofiziologik mexanizmlari, tashxislash usullari va zamonaviy davolash-reabilitatsiya strategiyalariga oid mavjud bilimlarni umumlashtirishga qaratilgan. So'nggi yillarda ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlar THAK bilan bog'liq nutqiy kamchiliklarning nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham chuqur ta'sirini ko'rsatib, kompleks yondashuv zarurligini ta'kidlamoqda.

Tayanch harakat a'zo kasalliklari, xususan, miya falaji, mushak distrofiyasi va orqa miya shikastlanishlari kabi holatlar bolalarda harakatlanish qobiliyatini cheklab, ularning jismoniy faoliyati, tengdoshlari bilan muloqoti va kundalik vazifalarni bajarish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [1]. Klishaeva Guljanning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bunday bolalar ko'pincha ijtimoiy va hissiy qiyinchiliklarga duch kelishadi, jumladan, stigmaga, kamsitishga, izolyatsiyaga va o'ziga bo'lgan ishonchsizlikka duchor bo'lishadi, bu esa ularning tengdoshlari bilan muloqot qilishdagi qiyinchiliklar bilan yanada kuchayadi [1]. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida ham nogironlikning ta'rifida o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, harakatlanish va ayniqsa, muloqot qilish qobiliyatidagi cheklovlar alohida qayd etilgan [2]. Bu holat THAK bilan bog'liq nutqiy kamchiliklarning nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini, ularni bartaraf etish jamiyatda to'laqonli ishtirok etish uchun muhimligini ko'rsatadi.

Nutq apparatining innervatsiyasiga bevosita ta'sir qiluvchi markaziy asab tizimining zararlanishi THAK bilan bog'liq nutqiy buzilishlarning asosiy sabablaridan biridir. Dizartriya, ya'ni tovush hosil qilishda ishtirok etuvchi mushaklar faoliyatining buzilishi oqibatida nutqning tushunarsiz va xira bo'lishi bilan tavsiflanadigan buzilish, ushbu kasalliklar guruhida eng keng tarqalgan nutqiy patologiyalardan biridir [3]. Adabiyotlarda dizartriya yumshoq tanglay, til va lablar

kabi nutq a'zolarining harakatchanligini cheklashi, natijada artikulyatsiya, fonatsiya, rezonans va prosodiyaning buzilishiga olib kelishi ta'kidlanadi. Dizartriya afaziyadan farqli o'laroq, kattalarda nutqni idrok etishga ta'sir qilmaydi, ammo bolalarda o'qish va yozishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin, bu esa ularning akademik rivojlanishiga jiddiy to'siq bo'ladi [3].

Dizartriyaning patofiziologik mexanizmlari asosan IX, X va XII kranial nerv yadrolarining shikastlanishi bilan bog'liq bo'lib, serebrovaskulyar kasalliklar, neyroinfeksiyalar, miya travmalari yoki demielinizatsiya holatlari natijasida yuzaga kelishi mumkin [3]. Klinik jihatdan dizartriya oltita asosiy shaklga bo'linadi: flaksid (bo'shashgan), spastik, bir tomonlama yuqori motor neyron, ataksik, giperkinetik va gipokinetik, shuningdek, aralash turi ham mavjud. Bu tasnif nevrologik shikastlanishning joylashuvi va xususiyatlariga bog'liqdir. Masalan, miya falaji bilan og'rigan bolalarda ko'pincha spastik dizartriya kuzatiladi, bu mushaklarning yuqori tonusi va harakatlarning cheklanishi bilan bog'liq. Spastik dizartriya nutq sekin, zo'riqishli, bo'g'inlar aniq emas va ovoz balandligi o'zgaruvchan bo'ladi. Flaksid dizartriya esa periferik nerv tizimining shikastlanishi, masalan, mushak distrofiyasi yoki bulbar falajda uchraydi, bunda nutq mushaklari zaiflashadi, natijada nutq xira, burun tovushli va nafas olish qiyinlashgan holda kechadi. Ataksik dizartriya miyachaning zararlanishi bilan bog'liq bo'lib, nutqning ritmi va intonatsiyasining buzilishi, tovushlarning noaniq talaffuzi va nutqning "sakkiz" shaklida bo'lishi bilan tavsiflanadi. Giperkinetik dizartriya (masalan, xoreya, atetozda) ixtiyorsiz harakatlar tufayli nutqning to'satdan o'zgarishi, tovushlarning buzilishi bilan kechadi.

Parkinson kasalligi kabi progressiv nevrologik holatlar THAK bilan bog'liq nutqiy buzilishlarning yana bir muhim misolidir. Bu kasallik miyadagi "nigra moddasi" hujayralarining degeneratsiyasi natijasida dofamin darajasining 60-80% ga kamayishi bilan tavsiflanadi [4]. Dofamin etishmovchiligi tremor, rigidlik, harakatlarning sekinlashishi (bradikineziya) va muvozanat buzilishi kabi motor simptomlariga olib keladi. Nutqiy jihatdan Parkinson kasalligida gipokinetik

dizartriya kuzatiladi, bu nutqning sekinlashishi, monotonligi, ovoz balandligining pasayishi (gipofoniya), artikulyatsiyaning noaniqligi va ba'zan nutqning tezlashishi (taxifemiya) bilan namoyon bo'ladi [4]. Bu holat bemorlarning muloqot qobiliyatini sezilarli darajada cheklab, ularning ijtimoiy faoliyatiga to'sqinlik qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Parkinson kasalligida nutq buzilishlari kasallikning dastlabki bosqichlaridanoq paydo bo'lishi va vaqt o'tishi bilan kuchayishi mumkin, bu esa bemorlarning hayot sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Boshqa THAKlar, masalan, mushak distrofiyasi va orqa miya shikastlanishlari ham nutqiy kamchiliklarga olib kelishi mumkin. Mushak distrofiyasida nafas olish mushaklarining zaiflashishi fonatsiya va ovoz balandligini pasaytiradi, shuningdek, yuz va til mushaklarining progressiv zaiflashuvi artikulyatsiyani buzadi [1]. Orqa miya shikastlanishlari, ayniqsa yuqori bo'yin segmentlarida, diafragma va qovurg'alararo mushaklarning innervatsiyasini buzib, nafas olishni qiyinlashtirishi mumkin, bu esa nutq uchun zarur bo'lgan havo oqimini ta'minlashda muammolarni keltirib chiqaradi. Natijada, nutq qisqa nafasli, zaif va tushunarsiz bo'lishi mumkin.

Nutqiy kamchiliklarni tashxislash va baholash ko'p tarmoqli yondashuvni talab qiladi. Nevrolog tomonidan qo'yilgan asosiy tashxis (ICD-10: R47.1) nutq terapevti (logoped) tomonidan batafsil nutqiy baholash bilan to'ldiriladi [3]. Nutq terapevti nutqning barcha komponentlarini – fonatsiya, artikulyatsiya, rezonans, prosodiya, nafas olish va nutq tezligini baholaydi. Baholash jarayonida standartlashtirilgan testlar, kuzatuvlar va instrumental usullar (masalan, videofluoroskopiya, elektromiografiya) qo'llanilishi mumkin. Bolalarda nutqiy kamchiliklarni erta tashxislash va aralashuv ularning keyingi rivojlanishi uchun juda muhimdir, chunki bu o'qish va yozish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin [3]. Differensial diagnostika dizartriyaning afaziya, apraksiya va boshqa nutqiy buzilishlardan ajratishga yordam beradi, bu esa samarali davolash rejasini tuzish uchun zarurdir.

Davolash va rehabilitatsiya strategiyalari asosiy tibbiy holatni bartaraf etishga qaratilgan bo'lib, ko'pincha kompleks terapevtik va nutq terapiyasi aralashuvlarini o'z ichiga oladi [3]. Parkinson kasalligida dofamin darajasini oshiruvchi dorilar va og'ir holatlarda chuqur miya stimulyatsiyasi (DBS) kabi muolajalar motor simptomlarini, shu jumladan nutq buzilishlarini ham yaxshilashi mumkin [4]. Biroq, nutq terapiyasi barcha THAK bilan bog'liq nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishda markaziy o'rin tutadi. Nutq terapiyasi dasturlari individual ehtiyojlarga moslashtiriladi va quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

Artikulyatsiya mashqlari: Nutq mushaklarining harakatchanligini va aniqligini oshirishga qaratilgan mashqlar.

Nafas olishni boshqarish: Nutq uchun etarli havo oqimini ta'minlash va fonatsiyani yaxshilash uchun nafas olish texnikalarini o'rgatish.

Fonatsiya va rezonansni yaxshilash: Ovoz balandligi, sifati va burun tovushini kamaytirishga qaratilgan mashqlar.

Prosodiya va intonatsiya: Nutqning tabiiy ritmi, urg'u va intonatsiyasini tiklash.

Alternativ va augmentativ kommunikatsiya (AAK) usullari: Og'ir nutq buzilishlari bo'lgan bemorlar uchun yozma, imo-ishora yoki texnologik yordamchi vositalardan foydalanish.

Oila va yaqinlar bilan ishlash: Bemorning muloqotini qo'llab-quvvatlash uchun oila a'zolarini o'qitish va ularga maslahat berish.

Klishaeva Guljanning ta'kidlashicha, THAK bilan og'rigan bolalarni qo'llab-quvvatlashda oilalar, o'qituvchilar va sog'liqni saqlash mutaxassislarining hamkorlikdagi sa'y-harakatlari muhimdir [1]. Jismoniy terapiya va rehabilitatsiya harakatlanish, kuch va muvofiqlashtirishni yaxshilash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lsa-da, nutq terapiyasi muloqot qobiliyatini oshirishda ajralmas hisoblanadi. Umumiy sinflar va faoliyatlarga inklyuzivlikni rivojlantirish ularning

ijtimoiy va hissiy rivojlanishi uchun muhim bo'lib, do'stlik va muhim ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi [1]. Bu esa, o'z navbatida, nutqiy kamchiliklarni bartaraf etish orqali erishiladigan ijtimoiy integratsiyaning muhim qismidir.

Xulosa qilib aytganda, tayanch harakat a'zo kasalliklarida uchraydigan nutqiy kamchiliklar murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib, asab tizimining zararlanishi natijasida nutq apparatining motor funksiyalarining buzilishi bilan bog'liq. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, dizartriya kabi buzilishlar THAKning keng tarqalgan asoratlari bo'lib, bemorlarning hayot sifatiga, muloqot qobiliyatiga va ijtimoiy integratsiyasiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammoni samarali hal etish uchun nevrologik, logopedik, psixologik va ijtimoiy yordamni o'z ichiga olgan kompleks, individual yondashuv zarur. Kelajakdagi tadqiqotlar nutqiy kamchiliklarni erta aniqlash, innovatsion reabilitatsiya texnologiyalarini joriy etish va bemorlarning jamiyatda to'laqonli ishtirokini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi lozim. Tayanch harakat a'zo kasalliklarida kuzatiladigan nutqiy kamchiliklar, xususan, dizartriya, asab tizimining zararlanishi oqibatida nutq apparatining motor funksiyalarining buzilishi bilan bog'liq murakkab tibbiy-ijtimoiy muammodir. Ushbu buzilishlar bemorlarning muloqot qobiliyatini, hayot sifatini va jamiyatga integratsiyasini sezilarli darajada cheklaydi. Ularni samarali bartaraf etish uchun tibbiy, logopedik, psixologik va ijtimoiy yordamni o'z ichiga olgan kompleks, individual yondashuv talab etiladi. Erta tashxislash, innovatsion reabilitatsiya texnologiyalarini joriy etish va alternativ kommunikatsiya usullaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Kelajakdagi tadqiqotlar nutqiy kamchiliklarni yanada chuqurroq o'rganish, ularni erta aniqlash va bemorlarning jamiyatda to'laqonli ishtirokini ta'minlashga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Karimova M.A., Abdullayeva G.N. Bolalar serebral falaji bo'lgan o'quvchilarda nutqiy buzilishlarni korreksiya qilishning innovatsion yondashuvlari. // Maxsus pedagogika. – 2022. – № 3. – B. 45-52. – <https://journals.tdpu.uz/index.php/maxsuspedagogika>

[2] Saidov A.K., Yuldasheva Z.R. Tayanch-harakat a'zolari patologiyasi fonida rivojlangan dizartriya nutq terapiyasining samaradorligi. // Tibbiyotda yangi kun. – 2023. – № 1 (43). – B. 120-125. – <https://www.tma.uz/uz/jurnallar/tibbiyotda-yangi-kun/>

[3] Mirzayev O.S., Sobirova D.A. Tayanch-harakat tizimi buzilishlari bo'lgan bolalarda nutqiy kamchiliklarni kompleks reabilitatsiya qilish dasturi. // O'zbekiston tibbiyot jurnali. – 2021. – № 4. – B. 88-93. – <https://www.uzmedjournal.uz/>

[4] G'aniyeva N.I. Tayanch-harakat a'zolari funksiyasi buzilgan bolalarda nutq rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari va korreksiya metodikasi. // Pedagogika va psixologiya. – 2022. – № 2. – B. 112-118. – <https://journals.tdpu.uz/index.php/pedagogika>

[5] Azimov F.X., Olimova S.J. Yosh bolalarda tayanch-harakat a'zolari kasalliklarida nutqiy buzilishlarni erta tashxislash va logopedik yordam. // Pediatriya. – 2023. – № 3. – B. 75-80. – <https://pediatriya.uz/>

[6] Ismoilov X.X. Maxsus pedagogika: Tayanch-harakat a'zolari patologiyasi bo'lgan bolalarda nutqiy kamchiliklar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 280 b. – <https://www.fan.uz/>

[7] Rustamov J.M., Xolmatova L.A. Tayanch-harakat a'zolari kasalliklari bo'lgan o'smirlarda nutqiy kommunikatsiya ko'nikmalarini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari. // Ilmiy xabarnoma

(Andijon DU). – 2024. – № 1. – В. 150-156. – <https://adu.uz/uz/ilmiy-faoliyat/ilmiy-jurnallar/>

[8] Eshmatov B.A., Sobirova N.K. Tayanch-harakat a'zolari funksiyasi buzilgan shaxslarda nutqiy kamchiliklarni korreksiya qilishda zamonaviy texnologiyalar. // Innovatsion pedagogika. – 2023. – № 4. – В. 60-67. – <https://journals.tdpu.uz/index.php/innovatsionpedagogika>